

Комісарчук Р.В. –
аспірант кафедри криміналістики Інституту
прокуратури та слідства Одеської
національної юридичної академії

Особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні незаконних фактів приватизації державного та комунального майна, вчинюваних організованими злочинними групами/формуваннями

У статті розглядаються проблемні питання організації взаємодії органів дізнання та слідства, тактика проведення окремих слідчих дій за дорученнями слідчого, організація діяльності слідчо-оперативних груп поширюються і на діяльність підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю (далі ДСБЕЗ) щодо виявлення та розслідування злочинів в економічній сфері.

Пропонуємо розглянути окремі особливості діяльності щодо організації взаємодії, які раніше не розглядалися, і мають важливе значення у проведенні спільних дій оперативними та слідчими підрозділами. Одним із таких напрямів є організація взаємодії під час проведення дослідної перевірки та збору первинних матеріалів для вирішення питання про порушення кримінальної справи. Змістом зазначеного напрямку може бути також організація та координація діяльності органів дізнання та слідства у ході реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності.

Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” оперативним підрозділам надано право проведення оперативно-розшукових заходів, які використовуються для виявлення та фіксування (документування) вчинених злочинів, пошуку, фіксації фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, встановлення місцезнаходження документів, грошових коштів, предметів, які можуть бути доказами у кримінальних справах.

Можливості оперативних підрозділів можуть успішно використовуватися під час проведення перевірок суб’єктів – учасників приватизаційного процесу. Це дозволить забезпечити процес перевірки необхідною інформацією. Однак, слід зазначити, що у відповідності до змін чинного законодавства участь оперативних підрозділів у проведенні перевірок можлива лише у разі, якщо це пов’язано з веденням оперативно-розшукових справ або розслідуванням кримінальних справ. У практичній діяльності ця форма використання можливостей оперативних підрозділів отримала назву “оперативний супровід проведення документальних перевірок”.

Поняття “взаємодія” та “оперативно-розшукове забезпечення розслідування / оперативний супровід”, незважаючи на деяке споріднення, мають принципові відмінності за своїм логічним змістом та обсягом [1, с. 75]. Друге поняття значно вужче порівняно з першим за суб’єктним складом (суб’єктами оперативно-розшукового забезпечення є лише слідчий (суд) та оперативно-розшукові апарати) і часовими параметрами (процес оперативно-розшукового забезпечення починається з моменту реалізації оперативних матеріалів і порушення кримінальної справи).

Нарешті, оперативно-розшукове забезпечення виступає допоміжним засобом одержання фактичних даних в інтересах кримінального судочинства, а взаємодія допускає “рівноправність” сторін і взаємний обмін корисною інформацією.

Варто усвідомити, що слідчі й оперативно-розшукові апарати є самостійними підсистемами, перед кожною з яких постають самостійні завдання. Ці підсистеми можуть функціонувати у двох режимах: автономно, вирішуючи поставлені завдання за допомогою наявних власних засобів і методів, або спільно, набуваючи якості, не властивої кожній з них окремо. В останньому випадку виникає так званий “ефект взаємодії”, за якого спільні завдання вирішуються за допомогою індивідуальних заходів, способів, засобів і методів роботи, а одержувані підсумкові результати, в той самий час, недосяжні для індивідуальних можливостей кожної із сторін.

У супроводженні процесів приватизації є очевидною необхідність проведення організаційних заходів, котрі дозволяють здійснити постійне спостереження за об'єктами приватизації та посадовими особами з початку підготовки об'єктів до приватизації та до самої зміни їх форми власності, при цьому ефективно використовувати свої можливості у виявленні й розкритті злочинів у цій сфері. До таких заходів слід віднести: а) вивчення та аналіз оперативної обстановки на об'єктах приватизації; б) визначення напряму необхідної роботи та висунення відповідних версій; в) пошук інформації, яка має оперативний інтерес, її оцінка; г) порушення кримінальної справи і спільна робота оперативного працівника зі слідчим; д) виходячи з вищезазначеного, формулювання завдання, що підлягають вирішенню; ж) складення плану передбачуваної роботи та вирішення поточних завдань; з) визначення та реалізація заходів по забезпеченню позитивного результату у визначеній роботі (вивчення нормативної бази та залучення спеціалістів, забезпечення необхідними технічними засобами, транспортом та ін.).

Увага оперативних співробітників повинна бути зосереджена на тому, що корисливі зловживання в ході приватизації на сьогодні в багатьох випадках пов'язані з хабарництвом з боку посадових осіб різних рангів. Ознаки отримання хабарів мають також гостро виражений груповий характер. Як правило, суб'єктами протиправних дій у цій сфері є посадові особи об'єктів, що приватизуються, органів державної влади та управління, органів приватизації.

Як показує практика, питанням документування злочинів посадових осіб, котрі вчиняються групою посадових осіб у сфері приватизації, оперативні працівники оперативних підрозділів не приділяють належної уваги. Про це свідчать статистичні дані з виявлення злочинів у цій сфері. Викриття злочинів тільки шляхом проведення гласних документальних перевірок призводить здебільшого до того, що значна частина кримінальних справ, через слабе оперативне забезпечення, припиняється на стадії попереднього слідства у зв'язку з відсутністю складу злочину або недоведеністю провини осіб, котрі притягуються до кримінальної відповідальності.

Враховуючи це, вважаємо, що повинна формуватися цільова “програма оперативного супроводження процесів приватизації”. У зв'язку з цим важливе значення для своєчасного виявлення та розкриття злочинів має активна й цілеспрямована оперативна розробка групи посадових осіб, які підозрюються в підготовці або вчиненні злочинних дій, особливо в отриманні хабарів у ході проведення приватизації, передусім їх фіксація оперативним шляхом і забезпечення подальшого процесуального використання фактичних даних, що мають доказове значення. Досягненню цієї мети і слугує документування.

Необхідно зазначити, що тактична побудова документування злочинних дій посадових осіб залежить насамперед від того, на якій стадії відбувався процес приватизації в той час як стало відомо оперативним підрозділам про вчинювані злочини. Це зумовлено такими особливостями: а) процес приватизації рухається від минулого до майбутнього, кожний факт у цьому потоці є об'єктивним і відбивається

в носіях інформації як єдність економіко-правових сторін діяльності і правил обліку; б) факт проведення приватизації об'єкта, що здійснився, не повторюється знову, він індивідуальний за своїм змістом; в) діяльність щодо факту, що здійснився, відбивається в різних носіях інформації, вона може бути описана (змодельована) і проконтрольована (наприклад, проведення ревізії, аудиторської або іншої документальної перевірки).

Тому, вважаємо, що метою оперативного супроводу проведення документальних перевірок, повинно бути: встановлення перспективи матеріалів щодо наявності складу злочину; встановлення місця знаходження грошових коштів, матеріальних цінностей, за рахунок яких може бути ліквідовано заборгованість перед бюджетом; встановлення обставин, які можуть бути доказами у справі; встановлення місця знаходження службових осіб об'єкта, що приватизується, або приватизований, чи фізичних осіб; встановлення інших фактів правопорушень проти порядку приватизації та інших економічних злочинів, що входять до підслідності ОВС; забезпечення безпеки та захисту співробітників органів ОВС.

Увагу до цих особливостей ми привертаємо тому, що залежно від того, на якій стадії процесу приватизації вчиняється злочин, і повинна проводитись певна тактика документування посадових осіб. З огляду на це можна визначити найбільш важливий елемент документування – це побудова й динамічний розвиток оперативно-розшукових версій.

Наступний елемент – це планування конкретних заходів, їх виконання залежить, на нашу думку, насамперед від способів вчинення злочинів у процесі приватизації. Через обмежений обсяг дослідження детально зупинитися на документуванні кожного способу немає можливості, тому зупинимося на основних, характерних для цих видів злочинів, оперативно-розшукових заходах.

Першочерговим завданням оперативного працівника в такій ситуації є отримання оперативної інформації про факти злочину, встановлення і документування злочинних зв'язків розроблюваного, тобто виявлення усіх членів групи й встановлення ролі кожного з них у злочинній діяльності. При документуванні злочинних дій формуються схеми зв'язків з визначенням ролі кожного суб'єкта. Та в діяльності ОВС є певні негативні моменти в цих напрямках, а саме: основні зусилля, як правило, спрямовуються не на встановлення учасників злочинної групи; не завжди звертають увагу на те, скільки і яких даних про причетність до злочинів зібрано стосовно до кожного учасника групи, іншими словами, чи забезпечений у майбутньому успіх доказування вини кожного з них. Деякі з розроблюваних зовсім не притягуються до відповідальності. Тому, необхідно у ході документування зібрати відомості про такі факти, які забезпечать на попередньому слідстві притягнення до кримінальної відповідальності всіх членів злочинної групи.

Однією із форм взаємодії, що може бути використана при проведенні перевірок, а також як прояв оперативного супроводу, є встановлення місця

знаходження суб'єктів, які вчинили злочин проти порядку приватизації. Для цього, використовується агентурна розробка груп хабарників – суб'єктів, які долучені до процесу приватизації. При цьому слід враховувати таке: необхідно встановити злочинні зв'язки, що виникають у процесі приватизації серед посадових осіб; встановити схеми проведення приватизації того чи іншого об'єкта, місце знаходження розроблюваної посадової особи в ній; виявити конкретні випадки хабарництва та причетних до них осіб; встановити очевидців та інших осіб, які потім можуть бути свідками, а також предмети й документи, що викривають розроблюваних у злочинній діяльності; здійснити заходи стосовно з'ясування відомостей, якими володіють обізнані з фактами хабарництва особи, і які можна одержати, використовуючи документи й предмети, що викривають злочинну діяльність хабарників, а також забезпечити можливість використання цих даних у процесі розслідування.

Виходячи з цього, оперативний працівник повинен не тільки одержати відомості про факти злочинних дій розроблюваних, але й виявити осіб, котрі можуть підтвердити ці факти, зібрати про них необхідні дані, встановити у яких документах відбита злочинна діяльність посадових осіб, які розробляються.

Одержання інформації про злочин передбачає, насамперед, використання агентури, яка працює на підприємствах, що приватизуються, а також залучення нових джерел оперативної інформації у таких структурах як: муніципальні органи Фонду державного майна та регіональні відділення ФДМУ, посередницькі структури, яким Фонд державного майна надав право здійснювати аудиторські та консультативні послуги, інвестиційні фонди та товариства покупців, ревізійні органи та ін. Основні зусилля при роботі з негласними джерелами інформації необхідно зосереджувати на цілеспрямованому їх використанні для виявлення представників органів влади та управління, підприємств і організацій, що приватизуються, посередницьких структур, членів приватизаційних комісій, які схильні до дій, спрямованих на одержання майна в обхід чинного законодавства, до отримання незаконних пільг у процесі приватизації.

Вищезазначене дозволяє запропонувати певний порядок організації взаємодії оперативних та слідчих підрозділів на етапі збору первинних матеріалів і вирішення питання про порушення кримінальної справи. Так, для ефективного виконання цього завдання пропонуємо у слідчому підрозділі доручити одному або декільком співробітникам безпосередньо надавати консультації співробітникам оперативних підрозділів. Такі співробітники повинні мати значний досвід практичної роботи та володіти методикою збору первинних матеріалів про злочини, що входять до підслідності ОВС. Окрім консультацій, вони повинні надавати практичну допомогу у визначенні спрямованості дій співробітників органу дізнання на вибір тієї чи іншої тактики збору первинних матеріалів.

Практика діяльності підрозділів ДСБЕЗ, а також наукові дослідження у цьому напрямі свідчать про низький рівень підготовки співробітників ОВС, які займаються збором первинних матеріалів. На це, по-перше, впливає відсутність досвіду роботи – це пов'язано з тим, що значна кількість осіб не має достатньо стажу практичної роботи. Певною мірою на цей процес також впливає високий рівень плинності кадрів, що обумовлено, в основному, низьким рівнем оплати праці та соціального забезпечення. По-друге, дані статистики та опитування свідчать про низький рівень необхідних правових знань співробітників оперативних підрозділів ОВС, які не мають юридичної освіти та не володіють відповідними методиками. На цей процес впливає також рівень спеціальної підготовки у відомчих навчальних закладах під час

початкової підготовки та перепідготовки кадрів, а також службової підготовки підрозділів ОВС.

Співробітник слідчого підрозділу, на якого покладені обов'язки надання консультацій та контролю за збором первинних матеріалів про злочини в сфері приватизації, з самого початку повинен оцінити первинні матеріали на предмет наявності судової перспективи. Як зазначалося, на збір матеріалів витрачається значна кількість часу, а результат практично відсутній. На ліквідацію цих недоліків і повинна бути спрямована діяльність осіб, на яких покладені обов'язки щодо контролю за процесом збору первинних матеріалів. Вони можуть, разом із співробітником, який займається їх збором, проаналізувати первинні матеріали, визначити наявність судової перспективи та спланувати проведення тих чи інших перевірочних заходів. Ця діяльність повинна носити безперервний характер і проводитися з моменту отримання оперативної інформації до моменту порушення кримінальної справи за наданими первинними матеріалами до слідчих підрозділів.

Проведені дослідження свідчать про високий рівень ефективності такої форми взаємодії органів дізнання та слідства. Як правило, у таких випадках надається практична допомога у визначенні кримінально-правової кваліфікації; наявності у матеріалах достатніх даних про склад певного злочину, передбаченого кримінальним законом; розробці програми збору первинних матеріалів; аналізі первинних документів і документів бухгалтерського обліку; виборі тактики проведення окремого заходу чи дії, пов'язаної зі збором первинних матеріалів; визначенні спрямованості та змісту документального дослідження суб'єкта діяльності; аналізі змісту первинних матеріалів та достатності їх для прийняття рішення; порушенні кримінальної справи тощо.

Даний порядок дій дозволяє отримати слідчим підрозділам матеріали, які мають певну судову перспективу, і слідчі підрозділи повинні бути зацікавлені у використанні такої форми взаємодії з органом дізнання. Вона дозволяє отримати повні за змістом матеріали та ефективно їх використати у ході досудового слідства. В окремих підрозділах така форма взаємодії застосовується лише епізодично.

Зазначений вище порядок взаємодії органів дізнання та слідства ДСБЕЗ, певною мірою, вирішує частину проблем, що виникають на етапі реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності. Реалізація (легалізація) таких матеріалів має спрямування на вирішення питання про порушення кримінальної справи у випадку наявності достатніх даних, які свідчать про ознаки (склад) злочину. Для організації такої діяльності у повному обсязі може бути застосована форма взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, що розглянута вище.

Матеріали, отримані в результаті проведення оперативно-розшукових заходів, надаються у розпорядження слідчого з ініціативи органів, що їх проводили, або як результати виконання окремого доручення слідчого. Якщо результати оперативно-розшукової діяльності є приводом для порушення кримінальної справи, вони повинні містити достатні дані про обставини вчинення злочинного посягання, зокрема: а) де, коли, за яких обставин і ознаки якого злочину були встановлені; б) відомості про осіб, які скоїли зазначений злочин; в) дані про сліди злочину (документи, предмети тощо). Зазначене означає, що на підставі наданих матеріалів оперативно-розшукової діяльності можливо прийняти рішення щодо наявності ознак злочину.

У разі коли результати оперативно-розшукової діяльності використовуються для підготовки і проведення слідчих дій, вони повинні містити дані про: осіб, які переховуються від слідства та суду; можливі джерела доказів у кримінальній справі; осіб, які можуть бути свідками у справі; місцезнаходження доказів (документів, предметів тощо); місцезнаходження грошових коштів та цінностей щодо яких може бути накладено арешт; поведінку учасників кримінального судочинства, на підставі

чого може бути вибрана тактика проведення окремих слідчих дій та в цілому застосована оптимальна методика розслідування.

Оперативно-розшукові дані, що надаються у розпорядження слідчого для використання їх у процесі доказування, повинні відповідати вимогам кримінально-процесуального законодавства щодо процесу збору доказів, їх оцінки та використання у кримінальному судочинстві.

Результати дослідження Д.І. Беднякова показали, що в оперативних матеріалах міститься найважливіша для розслідування інформація різного характеру: про спосіб вчинення злочину; осіб, які вчинили злочин; використані злочинцями методи протидії розслідуванню; лінію поведінки, обрану учасниками процесу в ході розслідування; зв'язки осіб, які “проходять” у справі; склад учасників злочинної групи, розподіл ролей, причетність окремих її членів до вчинених злочинів; розмір матеріальної шкоди; додаткових свідків, конкретні предмети й документи, що мають доказове значення, їхнє місцезнаходження тощо [2, с. 93]. Надання результатів оперативно-розшукової діяльності у розпорядження слідчого повинно супроводжувати дотримання відповідної процедури документообігу.

У більшості випадків поза увагою слідства залишається так звана “мертва” інформація, тобто різні корисні дані ОРД, що отримані, зафіксовані й можуть бути використані для вирішення конкретних завдань, проте за різними причинами не “працюють” на справу. Як показує практика, оперативні працівники не повідомляють слідчому всю оперативно-пошукову інформацію, що має значення у справі, оскільки, на їхню думку, слідчий не вміє грамотно використовувати таку інформацію в інтересах справи, або надають лише ту інформацію, про яку питає слідчий. Мається на увазі надання лише змісту матеріалів без розкриття джерел оперативної інформації. З одного боку це викликано, у багатьох випадках, недовірою до діяльності слідчого з боку співробітників оперативних підрозділів та навмисним приховуванням змісту певної інформації. З іншого – деякі дослідники цілком обгрунтовано підкреслюють, що часто саме слідчі не зацікавлені в повноцінному використанні оперативно-розшукових можливостей у розслідуванні, оскільки найчастіше замість повного встановлення й дослідження обставин злочинної події, вони займаються оформленням кримінальних справ [3, с. 30]. У ситуації, що склалася, слідчому відведено роль “арбітра”, тобто здійснюється лише оцінка фактичних даних уже здобутих оперативними апаратами.

Є і цілком протилежна вищезазначеним позиція. Так, щодо критеріїв “добору” інформації, то, як свідчать дослідження, проведені В.П. Хомколовим, 89 % слідчих, які розслідують складні, багатоепізодні справи, де потрібне активне оперативно-розшукове забезпечення, показали, що не тільки особисто ознайомлюються з усіма оперативними матеріалами стосовно розслідуваної справи, а й програмують відповідну діяльність оперативних апаратів [4, с. 100]. Таку практику обгрунтовує і В.О. Коновалова, яка стверджує, що слідчий повинен знати все, що стосується розслідуваної ним справи та може мати значення для дослідження окремих обставин [5, с. 35–36].

Шляхи подолання таких тенденцій вбачаються, насамперед, у вдосконаленні кримінально-процесуального законодавства та інших нормативних актів за напрямом оптимізації механізму взаємодії слідчих та оперативних працівників для вирішення загальних завдань, а, крім того, в удосконаленні системи обліку результатів роботи відповідних служб і критеріїв їхньої оцінки. Також, організація взаємодії та координації діяльності органів дізнання та слідства, які спеціалізуються на виявленні та розслідуванні злочинів у сфері приватизації, викликає необхідність розробки спеціального нормативно-правового акту щодо цього питання.

Необхідно звести до мінімуму певні розбіжності у критеріях та показниках оцінки роботи оперативних та слідчих підрозділів. Це дозволить працювати зазначеним підрозділам у напрямі досягнення єдиної мети.

Список використаних джерел

1. Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью: системный подход. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1999.
2. Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М.: Юрид. лит., 1991.
3. Карпов Н.С, Євдокименко С. В. Злочинна діяльність. Наукове видання / За ред. проф. В. П. Бахіна. – К., 2001.
4. Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью: системный подход. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1999.
5. Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений. – Харьков: Выща шк., Изд-во при ХГУ, 1978.

The article is devoted to the problems of the organisation of co-operation of the inquiry and investigation agencies, tactic of conducting of some investigation actions during the investigation of the illegal facts of privatization of the state and communal property committing by the organized criminal groups.

© Р.В. Комісарчук, 2008